

**DIN LEXICUL AROMÂN AL AFECTIVITĂȚII.
TERMENI PENTRU *BUCURIE* ȘI *TRISTEȚE*.
ANALIZĂ LEXICAL-SEMANTICĂ ȘI ETIMOLOGICĂ**

GABRIELA STOICA

1. PRELIMINARII

Lucrarea de față are în vedere analiza unui domeniu lexical și conceptual-semantic particular, cel al afectivității, în aromână, nestudiat ca atare până în prezent. Abordarea acestei teme aparține unei direcții de cercetare actuală și foarte dinamice, care vizează mijloacele lingvistice de expresie a afectivității în diverse limbi și spații culturale, analizate din diferite perspective teoretice și metodologice (lexicologie, semantică, pragmatică, analiza discursului, lingvistică culturală etc.). O atenție specială a fost acordată, în mod firesc, vocabularului afectivității ca expresie directă a acestui univers conceptual, abstract și complex. Lexicul afectiv face, astfel, obiectul mai multor studii, privind limbi variate (din perspectivă lexical-onomasiologică sau din perspectiva semanticii (cognitive) sincronice și diacronice – între altele posibile și variate paradigme de cercetare: vezi Rastier (coord.) 1995; Wierzbicka 1999; Grossmann/Tutin (coord.) 2005; Bidu-Vrănceanu 2008; Novakova/Tutin (eds.) 2009 etc.

Studiile existente dedicate lexicului aromânei urmăresc, în general, vocabularul în ansamblul lui, din perspectiva distribuției istorice a straturilor etimologice, a influențelor și interferențelor cu alte limbi, în funcție de contextul cultural-istoric specific, sau din perspectivă comparativă cu dacoromâna (vezi *infra* 2.). Lipsesc, însă, cercetări care să se oprească asupra unui domeniu onomasiologic specific și care să evidențieze, astfel, un profil specific de conceptualizare a respectivului domeniu, transparent prin lexicalizarea corespunzătoare.

Articolul de față are în vedere acest aspect, venind în completarea unor analize similare realizate, din perspectiva lexicologiei și a semanticii diacronice, pentru vocabularul afectivității din dacoromâna veche (Stoica 2012) și premodernă (Stoica 2015) și din dacoromână în context romanic (Stoica 2020).

2. AROMÂNĂ – PROFIL LEXICAL-ETIMOLOGIC

Cercetările dedicate lexicului aromânei diferențiază, în general, între un fond lexical vechi, care include elementele latine moștenite, împrumuturile vechi slave, o serie de cuvinte vechi grecești/greco-bizantine (conturând o parte din vocabularul românei comune) (vezi Capidan 1925, Coteanu 1965, Todoran 1984), și un fond lexical mai recent, incluzând inovații ulterioare separării dialectale: un adstrat reprezentat de diverse împrumuturi locale din limbile balcanice: greacă, turcă (direct sau pe filieră greacă/slavă), albaneză, limbi slave moderne (croată, bulgară, macedoneană), italiană – rezultat al diverselor contacte istorice și culturale (vezi Capidan 2005 [1932]: 155–186, Saramandu 1984: 466–474).

2.1. Fondul lexical vechi

Fondul lexical vechi a fost comparat, în mod firesc, cu vocabularul corespondent din dacoromână. Astfel, în privința *lexicului latin moștenit*, se pot delimita câteva categorii de cuvinte:

(a) termeni latini păstrați doar în aromână (ex. *misără* ‘strachină’ < lat. *mensura*, *mes* < lat. *mensis*, *cusurin* ‘văr’ < lat. *consobrinus* etc. – vezi alte exemple la Capidan 2005 [1932]: 145–150, Rosetti 1986: 356–359, Mihăescu 1993: 307, Nevaci 2013a: 110–111);

(b) termeni latini păstrați doar în dacoromână (ex. dr. *cuvânt*, cf. ar. *zbóru* < gr., sl.; dr. *amenința*, cf. ar. *fuvirsescu* < gr.; dr. *aur*, cf. ar. *amalámă* – vezi și Brâncuș 2007 [2003–2004]: 97);

(c) termeni latini desemnând același concept, păstrați, în mod distinct, într-unul dintre cele două dialecte (ex.: ar. *fîrnu* < lat. *furnus*, cf. dr. *cuptor* < lat. **coctorium*);

(d) termeni înregistrați în aromână și în dacoromâna veche (ex. ar., vdr. *multu* ‘foarte’) sau în dacoromână, regional (*arină*, *nămal’u*, *nat* ‘copil’, *arbure* ‘stejar’ etc.) – vezi Pușcariu 1976 [1940]: 224, Coteanu 1965, Ivănescu 1980: 305, Saramandu 1986: 225–233, Frățilă 1993, Mihăescu 1993: 307, Brâncuș 2007 [2003–2004]: 92–93);

(e) termeni păstrați și înregistrați în ambele dialecte până astăzi, cu diferențieri semantice (ar. *fumeál’e* ‘familie’ < lat. *familia*, cf. vdr. *fămeaie* ‘familie’, dr. *femeie*; ar. *oáspe* ‘prieten’ < lat. *hospes*, cf. vdr. *oaspe*, dr. *oaspete* etc. (vezi alte exemple la Capidan 2005 [1932]: 150–153);

(f) termeni păstrați în ambele dialecte, cu același sens¹.

Această reprezentare a elementului latin din cele două dialecte permite conturarea lexicului moștenit în etapa românei comune. Prezența unor termeni

¹ Pentru o imagine de ansamblu a lexicului latin moștenit în româna comună, vezi Barbu *et al.* 2018: 494–563.

numai în aromână sau numai în dacoromână nu anulează ipoteza coexistenței unor forme anterioare în etapa de comunitate dialectală (Brâncuș 2007 [2003-2004]: 96-97) (a se vedea, în acest sens, prezența unor cuvinte în dacoromâna veche sau/și conservarea unor termeni la nivel regional, în dacoromâna actuală), în evoluția diacronică a vocabularului celor două dialecte istorice intervenind selecții sau substituții lexicale diverse, firești (vezi și Barbu *et al.* 2018: 468)².

În privința *elementelor vechi slave*, s-a constatat un număr de aproximativ 80 cuvinte comune aromânei și dacoromânei (Capidan 2006 [1937]: 130; Saramandu 1984: 468), ilustrând astfel primele împrumuturi străine realizate în româna comună.

2.2. Adstratul

În ce privește reprezentarea comparativă a adstratului în cele două dialecte, s-a subliniat ponderea importantă a influenței grecești asupra aromânei, motivată în mod firesc de contactele istorice și culturale imediate dintre cele două idiomuri. Pe lângă stratul mai vechi de împrumuturi grecești (bizantine) (unele cu termeni corespondenți în dacoromână: ex., ar. *éftin* – dr. *ieftin*, ar. – dr. *frică*, ar. *proáspit* – dr. *proaspăt*, ar. *lipseáscu* – dr. *lipsi*), există un al doilea strat, foarte bine reprezentat, de termeni de sursă greacă, prezenți doar în aromână, pătrunși de-a lungul timpului în vocabularul aromânei, în funcție de necesitățile de conceptualizare și de expresie. Așa cum s-a subliniat (Capidan 2005 [1932]: 153–155, 164³), acestor termeni le corespund în dacoromână, în general, cuvinte de origine slavă (ex., ar. *aláthos* < gr. *λάτος* – dr. *greșeală* < sl.) sau împrumuturi latino-romanice (ex. ar. *yeátru* < gr. *γιατρός* – dr. *doctor*, ar. *aftukínatu* < gr. *αυτοκίνητο* – dr. *automobil* etc.⁴). Această distribuție lexical-etimologică se corelează cu datele contextului extralingvistic specific evoluției fiecărui dialect în parte, reflectând intensitatea raporturilor socioculturale cu „străinii cu care au venit în contact după despărțire” (Capidan 2005 [1932]: 154). Trebuie precizat, însă, că împrumuturile de origine grecească, deși importante cantitativ, nu au răspândire generală, fiind întâlnite în graiurile din zona de influența lingvistică și culturală grecească⁵.

² Unele similitudini lexicale între aromână (și celelalte dialecte sud-dunărene) și limbi romanice occidentale, în privința elementului latin moștenit, par a-i indica statutul unui dialect de „trecere” spre romanitatea apuseană” (Saramandu/Nevaci 2013: 154).

³ „Cuvintele grecești din dialectul aromân se pot compara cu elementele slave din dialectul dacoromân. Dar dacă cuvintele slave, cu timpul, fiind înlocuite cu forme românești sau neologisme, au fost reduse în mod simțitor în dialectul dacoromân, la aromâni, din contră, lipsind această posibilitate, cuvintele grecești au fost sporite” (Capidan 2005 [1932]: 164).

⁴ Pentru alte exemple de împrumuturi grecești în aromână, vezi Stoica 2003–2004.

⁵ În graiurile din Albania, Macedonia, Bulgaria, le corespund, în uz, termeni de altă origine, adesea împrumuturi din albaneză, limbi slave sau turcă (Saramandu 1984: 469). Pentru o analiză a împrumuturilor de origine greacă în aromână, vezi și Stoica 2003–2004.

3. ANALIZĂ

Analiza de față are drept obiectiv, în sens larg, evidențierea aspectelor de convergență și de divergență lexicală, semantică și etimologică, care definesc lexicul afectivității – parte reprezentativă a vocabularului fundamental – în aromână, prin comparație cu dacoromâna. Plecăm de la premisa că o astfel de analiză poate ilustra, exponențial, istoria inițial comună (etapa românei comune, sec. VII–X–XIII) și dinamica specifică fiecărui idiom, ulterioară scindării dialectale⁶, validând (și poate nuanțând) *in nuce* profilul lexical-etimologic al aromânei mai sus prezentat.

Analiza este restrânsă la termenii afectivi care desemnează două emoții primare/de bază (universale, pan-culturale, pan-lingvistice⁷): *bucurie* și *tristețe*. Universul conceptual afectiv și vocabularul corespunzător au o extensie mult mai largă și mai complexă, incluzând și alte emoții primare, emoții secundare sau arii periferice, de tranziție și interferență cu alte domenii conceptual-lexicale (vezi termenii socioafectivi, declarativ-afectivi sau de expresie comportamental-somatică, Stoica 2012: 107–108); acestea vor face, însă, obiectul unor alte analize, distincte.

Metodologic, delimitarea corpusului lexical, a materialului de analiză, a presupus, într-o primă etapă, inventarierea termenilor afectivi înregistrați în lucrarea lexicografică de referință pentru aromână, dicționarul tezaur al lui T. Papahagi (DDA). După cum se știe, DDA înregistrează un fond lexical mai vechi, sursele sale fiind texte anterioare anilor 50–60. O parte dintre cuvintele înregistrate au ieșit astăzi din uz, aparținând fondului lexical pasiv al aromânei. Însă, dincolo de frecvență și utilizarea actuală, prezența lor în vocabularul aromânei este relevantă din punct de vedere istoric, cultural și etimologic, obiectul analizei de față fiind, în primul rând, conturarea unui profil de evoluție lexical-semantică.

Complementar, am avut în vedere și prezența în contexte specifice de utilizare a unora dintre termenii afectivi selectați, care își actualizează, astfel, semantismul specific. Ca urmare, pentru a valida existența și uzul concret (și actual) al termenilor atestați în dicționar, am confruntat inventarul delimitat cu lexemele afective înregistrate în corpusurile existente de texte dialectale, relativ recente (Kokka 1992; Nevaci 2013a, Nevaci (coord.) 2018)⁸. Validarea prin înregistrarea în corpusuri a termenilor respectivi nu trebuie însă absolutizată, căci prezența sau absența în texte poate fi determinată și de tema de discuție, care nu necesită tot timpul utilizarea unor termeni abstracti, afectivi. Ca urmare, absența dintr-un text dialectal a unui termen înregistrat în dicționar nu reflectă obligatoriu un statut pasiv al lexemului în cauză.

⁶ De asemenea, într-o posibilă cercetare mai amplă, perspectiva comparativă poate fi extinsă și asupra meglenoromânei și istroromânei.

⁷ Pentru problematica emoțiilor primare, vezi Stoica 2012: 44–45.

⁸ O cercetare suplimentară ar putea avea în vedere și actualizarea termenilor afectivi în textele literare fundamentale ale aromânei (vezi antologia Nevaci 2013b).

În centrul analizei se află, în mod firesc, distribuția etimologică a termenilor afectivi: delimitarea surselor lingvistice și istoric-culturale pentru acest lexicon particular, a ponderii termenilor moșteniți, prin raportare la cei împrumutați. Am urmărit, totodată, organizarea semantică a lexicului afectiv, evidențiind seriile cvasisinonimice (eventual de origine diferită) sau perechile antonimice care se conturează în timp. Relevant este, de asemenea, și studiul dinamicii semantice specifice unor lexeme afective: mutațiile semantice în raport cu etimonul, dezvoltarea polisemiei (sens afectiv dezvoltat secundar, pornind de la un sens primar non-afectiv; dezvoltări semantice metaforice/metonimice) etc. Semnificația termenilor afectivi înregistrați este ilustrată prin contextele specifice de actualizare, consemnate și excerptate atât din DDA, cât și din texte dialectale analizate.

3.1. Termeni pentru conceptul afectiv primar *bucurie*

Pentru desemnarea emoției primare *bucurie*, aromâna înregistrează o serie de termeni, cvasisinonimi, majoritatea împrumuturi de adstrat.

Termenul central este un împrumut de sursă grecească, care își dezvoltă o bogată familie lexicală (indiciu al productivității): *haráuă* ‘bucurie; nuntă’ (< gr. *χαρά*), vezi și *hărisescu/hărsescu* ‘a se bucura’ (< *χαίρω*), *hărisire/hărsire* ‘bucurie’, *hărisit* ‘bucuros’, *hăriós/hărós* ‘vesel’; termenii fac parte din vocabularul afectiv de bază, cu răspândire generală (Saramandu 1984: 468) (și uz curent – vezi *infra*, exemplele extrase din textele dialectale actuale).

Se pot adăuga alte împrumuturi de origine grecească, cu sens afectiv identic sau apropiat, înregistrate de DDA: *hărăcóp* ‘vesel’ < gr. *χαράκοπος* – *hărăcupil’e* ‘voioșie’ < *χαρακοπία*; *hilărie* ‘veselie’ < gr. *ιλάρια* ‘veselie’; *efihie* ‘fericire’ < gr. *εὐτυχία* – *efihie(p)sescu* ‘ferici’ < gr. *εὐτυχίζω*.

În comparație cu dacoromâna, se poate constata absența termenului moștenit la nordul Dunării, *felix*, *-icis* (cf. dr. *ferice* > *ferici* > *fericit*; *fericire*). În aromână se înregistrează, însă, câteva derivate de la o bază lexicală latină, inexistente în dacoromână, cu dezvoltarea unor sensuri afective: *țineăță*, derivat de la *ține* (< lat. *bene*), puternic intensiv: ‘fericire’: *akicăsi a dómnu-sui țineăță* ‘a înțeles fericirea stăpânului său’ (Fl. II, 1, *apud* DDA, s.v.); *yiós* ‘voios’ (raportat, cu precauție, de DDA la *yíu* ‘viu’ < lat. *vivus*), de asemenea cu inovație semantică în raport cu etimonul: *yióasă, acăță...să spună* ‘voioasă, începu...să spună’ (Cal. 1912, 100, *apud* DDA, s.v.).

Totodată, DDA înregistrează sensurile ‘a se bucura, a se veseli, a face fericit’ pentru un alt cuvânt de origine latină, polisemantic, cu o semnificație primară socio-afectivă: *arăsbún/arăzbún* < lat. **re-ex-bonare* ‘a împăca; a consola’: *u pitricú soácră-sa ca să s’arăzbuneádză ș’ năsă* ‘o trimise soacră-sa, ca să se bucure și dânsa’ (CalGrB, 57, *apud* DDA, s.v.). În aceeași familie lexical-etimologică, cu sens socioafectiv paralel, se înscrie și verbul *asbún (mi)* ‘a consola, a împăca’, din lat. **ex-bonare* (cf. și derivatele nominale *asbunare* ‘mângâiere’, *asbunát* etc.). Formele trebuie apropiate, în mod evident, de dr. *îmbuna*, derivat de

la *bun*, trimițând la același cuvânt latin de bază (*bonus*). Dezvoltarea sensului afectiv propriu-zis este înregistrată, însă, doar în aromână.

În comun cu dacoromână, DDA înregistrează, de asemenea, perechea (*mi búcur – bucuril'e* (cf. alb. *bucuronj* 'a înfrumuseța', *bukurí* 'frumusețe'); sunt, însă, cuvinte ieșite din uzul curent, în special verbul, așa cum semnaleză DDA.

Pentru același sens, s-ar mai putea adăuga și *văsălie*, considerat de DDA un împrumut din bg. *veselie*, cf. dr. *veselie* (< vsl. *veselije*).

În același subdomeniu conceptual, se înscrie și un împrumut din albaneză, *ambár* (< alb. *i mbārë* 'favorabil'), polisemantic, care, contextual, actualizează și sensul 'vesel, voios' (alături de 'norocos', semnificația de bază): *noi cu inimă ambără vin'im* 'noi veniram cu inimă voioasă' (Pant 302, *apud* DDA, s.v.).

Dintre toate aceste cvasisinonime de diverse origini, în textele dialectale consultate apar două perechi de termeni: în mod constant (și relativ frecvent) *haráuă* 'bucurie' – *hărsescu* 'a se bucura' și *hăr(ă)cóp* 'bucuros; fericit' – *hăr(ă)cupil'e* 'veselie':

cu violii ș-hîrisescu noáptea tuti (Kokka 1992: 17)

Hîrisi cí feáti feati (Kokka 1992: 24)

Cu ți sí negü tóra míni, afü pi aeroplánu nu eáramü alinátü? Dzășü míni haráuü mari (Kokka 1992: 32)

Haráuü mári míni cí mi-alinái pi aeroplánu [...] Mi așteptá sór-mea acó, haráo mári (Kokka 1992: 32)

Míni u știámü, apardisüi g'ini și elü hîrisi cíte u știám (Kokka 1992: 44)

Patéra, mána acó feáțiri multí haráuü cí vîdzürí cí míni ðiviseámü (Kokka 1992: 51)

óulu s-miná tu êoarâ / na stânga / na dreapta // ș-noi nu puteám s-lu acățám cu gúra // până tu sóni un^u di noi lu-acățá și s-hârseá multu // alánțá sá nviriná (Nevaci 2013a: 176–177)

am^u haráu s-vá spun (Nevaci (coord.) 2018: 150)

cu-ațeá apă cai sâ spilá cu apa ațeáu iráu tútă [k] tu^u ánu ațelu hârhók'i / sánătóși ș-aveá [...] multă hârcupii tu el' (Nevaci (coord.) 2018: 162)

irám tut an^u hârhók' și sánătóș' (Nevaci (coord.) 2018: 179).

3.2. Termeni pentru conceptul afectiv primar *tristețe*

Pentru desemnarea emoției primare opuse, disforice, *tristețe*, aromâna înregistrează un inventar bogat de termeni, de diverse origini, acoperind în desemnare valențele conceptual-semantice specifice, nuanțate pe grade de intensitate și de durată. Comparația cu dacoromâna pune în evidență un profil lexical relativ diferit. Majoritatea termenilor de bază din fondul lexical vechi al dacoromânei: *trist – tristețe; supăra – supărare – supărat; mâhni – mâhnire – mâhniț* etc., nu se regăsesc în aromână.

Un punct comun este reprezentat de *amar* și bogata familie lexicală dezvoltată, cu un sens afectiv apărut printr-un mecanism metaforic, figurativ (concret → abstract): „amar, amărăciune, suferință”. Termenul este indicat de DDA ca fiind un dacoromânism. Termenii înrudiți sunt numeroși: *amărăme* ‘amărăciune’, *amărăd-u*, *amărăre/amărăre*, *amărăt*, *amărăciune*. Două cuvinte sunt considerate de DDA moștenite din latină: *amărăscu* ‘a amărî, întrista’, dintr-un latin neatestat *amarire (vezi și CDDE 55): *l’i si amărî înima fărâmac* ‘i s-a amărât inima ca de venin’ (PB, 472, *apud* DDA, s.v.) și *amăreață* ‘amărăciune’, din lat. *amaritia* (vezi și CDDE 54, REW 403): *va plângă cu amăreață* (BNA, I, 82, *apud* DDA, s.v.).

Aromâna înregistrează câțiva alți termeni moșteniți din latină, interesați și ca evoluție semantică. O serie de cuvinte este reprezentată de *căn’înă* ‘mâhnire, suferință’ – *căn’isescu* ‘mâhni’ – *căn’isire* ‘mâhnire’ – *căn’isit* ‘mâhnit’: *Toli greă cu măe cân’înă* ‘Toli (Apostol) grăia cu mare mâhnire’ (GrB, 226, *apud* DDA, s.v.); *múma-l’i cripá ș’ cân’iseá* ‘mama lui se mâhnea și se căina’ (FB, 116, *apud* DDA, s.v.); *un súflit cân’isit* ‘un suflet mâhnit’ (Lum. V, 9, *apud* DDA, s.v.). Substantivul de bază este considerat a continua forma latină *canina* ‘(viață de) câine’, derivat adjectival de la *canis*. Sensul afectiv este o inovație, prin activarea unui mecanism de extensie analogică a sensului.

O altă serie de cuvinte de origine latină, bine reprezentată, este *virin* ‘amărăciune’ (< lat. *venenum* ‘venin’) – *nvirin*¹ ‘supărare’ – *nvirin*² ‘mâhni’/*nvirinéd-u* (*nvirinäre*, *nvirinát*) (< lat. *invenenare* < *venenum* ‘otravă’) – *nvirinós* ‘întristat’: *di nvirin murí troárá* ‘de supărare a murit imediat’ (PB, 169, *apud* DDA, s.v.); *nu u nviriná ș’ține* ‘nu o întrista și tu’ (PB, 198, *apud* DDA, s.v.); *și-plând-e dórlu nvirinát* ‘își plânge dorul amărât’ (Fr. I, 36, *apud* DDA, s.v.). Ca și în cazul anterior, sensul afectiv este o inovație, prin deplasare semantică metaforică (concret → abstract). Termenii seriei se pot raporta etimologic la dr. *venin* – *învenina*, cu aceeași origine. Însă, la nivel semantic, este o diferență importantă: în dacoromână, termenii sunt păstrați cu sensul propriu, concret, de bază: ‘venin’, ‘a otrăvi cu venin’. Sensul afectiv este secundar, conotativ, actualizat strict la nivel figurat, prin metaforă. În plus, atunci când se înregistrează contextual, semnificația afectivă este mai complexă și orientată mai degrabă spre indicarea altor afecte: *mânie*, *invidie/ură* – vezi definiția: *învenina* „a se umple de supărare, de amărăciune, de ciudă, de invidie, de ură; a (se) înrăi” (DEX).

În aromână se conservă, de asemenea, un alt termen latin: *mărát* ‘nefericit’, dintr-un compus latin *male habitus* (DDA, REW 5264, cf. it. *malato*, fr. *malade* „bolnav”) „care se află rău; care este în stare proastă” (SDLR), continuat și în dacoromână (CDDE, SDLR): *mărat*, înregistrat în româna veche (*fielē Vavilonului, măratele*, Coresi, *Psaltire*, 1577, *apud* HLR II, 558) și în dacoromână azi, regional (Banat, în forma *mărac*, contaminat cu *sărac*, SDLR, CDER). Sensul afectiv dezvoltat în română este, din nou, o inovație în raport cu latina, printr-un mecanism de atenuare intensivă, de tip eufemistic.

Din fondul lexical vechi, comun cu dacoromâna, este și seria de origine veche slavă, cu aceleași sensuri: *jále* ‘tristețe, durere; doliu’ (< vsl. *žalī*) – *jălěscu/ jilěscu* ‘a jeli; a compătimi’ (< vsl. *žalitī*) – *jilós* ‘îndurerat, trist’: *un mărát jilós tră n’ilă* ‘un sărman îndurerat de compătimit’ (Lum. I, 60, *apud* DDA, s.v.), cf. dr. *jale* – *jeli*.

Pe lângă termenii din fondul lexical vechi (moșteniți din latină sau împrumuturi vechi slave), pentru desemnarea afectului generic *tristețe*, în aromână au fost împrumutate cuvinte din celelalte limbi de contact istoric și cultural, inventarul lexical fiind astfel constant îmbogățit și nuanțat. În cele mai multe cazuri, termenii mai noi dublează cvasisinonimic serii lexicale de origine latină sau veche slavă. Chiar dacă nu toți termenii au o utilizare frecventă sau o răspândire generală, simpla lor prezență, variată, rămâne relevantă, semnalând o dimensiune conceptual-afectivă sensibilă.

O categorie importantă de cuvinte este reprezentată de împrumuturile grecești. Un exemplu este seria *lípe* ‘tristețe, regret; doliu’ (< gr. *λύπη*) – *lipirós* ‘întristat; în doliu’ (< gr. *λυπηρός*) – *lipisěscu* ‘întrista; a fi în doliu’ (< gr. *λυπῶ* ‘a suferi, a (se) întrista’): *ma s’jileáște, s’lipiseáște* ‘ci se jeluiește, se îndoliază’ (BațP, 21, *apud* DDA, s.v.) – *lipisít* ‘nefericit’: *n’i-éste n’ilă di tine, lai lipisite* ‘mie milă de tine, măi nenorocitul’ (Cal. 1911, 58, *apud* DDA, s.v.), care dublează sinonimic termenii mai vechi, *jale* – *jelui* etc.

De origine grecească sunt și câțiva alți termeni afectivi, (cvasi)sinonimi, împrumuturi mai vechi sau mai recente. Este cazul pentru *stinuhurie* (< gr. *στενοχωρία*, idem), termen curent, în uz (vezi *infra*, exemplele culese din textele dialectale actuale), polisemantic, cu sensuri afective mai complexe: ‘strâmtoare; angoasă; neliniște; supărare’ (cf. verbul *stinuhursěscu*, cu un sens apropiat ‘a se neliniști’ < gr. *στενοχωρῶ*). Dacoromâna înregistrează un termen paralel, împrumutat din neogreacă în perioada fanariotă: *stenohorie/stenahorie*, de asemenea polisemantic, dar cu sensuri relativ diferite de cele înregistrate de lexemul corespondent din aromână: ‘tulburare, emoție, neliniște; grijă; jenă; plictiseală’ (cf. și verbul *stenohorisi/stenahorisi* ‘a constrânge; a (se) tulbura, a se neliniști; a fi emoționat; a se plictisi’, Stoica 2015: 65). Spre deosebire de termenii din aromână, utilizați în mod curent și astăzi, cei din dacoromână au avut o existență efemeră, ieșind treptat din uz, fiind concurați de sinonime mai vechi sau de împrumuturi latino-romanice, din secolul al XIX-lea.

Aromâna înregistrează un sinonim pentru *stinuhurie*, tot de sursă grecească, *angúsă* < gr. *ἀγκυσα*, de asemenea polisemantic, păstrând o parte a sensurilor originare (‘greață; neliniște’): ‘mâhnire, greață, anxietate, suferință’: *angúsă gređuă s’ti bată* ‘bătu-te-ar mâhnire grea’ (PGr, 12, *apud* DDA, s.v.) (cf. dr. *angoasă*, neologism latino-romanice, împrumutat din fr. *angoisse*, la începutul secolului XX⁹).

⁹ Termenul francez *angoisse* continuă (cu dezvoltarea, prin metaforă, a unui sens afectiv) lat. *angustia* ‘loc strâmt, strâmtorare, dificultate, situație critică’ < *angustus* ‘îngust’ < *angor*, derivat abstract al verbului *angere* ‘a strânge, a sufoca’ (DELR).

Se poate adăuga și termenul *γramén* ‘nenorocit, nefericit’, împrumut din gr. *γραμμένον* ‘destin, fatalitate’, dublând sinonimic termenul vechi, de origine latină, *mărát*.

Un caz particular este reprezentat de substantivul *fârmac/fârmác*¹ ‘amărăciune, suferință’ (< gr. *φαρμάκι*), termen cu sens afectiv, abstract, dezvoltat dintr-o semnificație concretă, „venin, otravă”, printr-un mecanism metaforic, similar celui identificat pentru seria de origine latină: *amár – amărăre* etc. sau pentru *virin* (vezi *supra*), pe care le dublează sinonimic: *di n’i-alásă cãn ’ina și fârmașile suțată* ‘de-mi lasă întristarea și amărăciunile drept tovarășie’ (LP, 166, *apud* DDA, s.v.); cf. și seria *fârmác*² (*mi*) (cf. gr. *φαρμακέω*, cu un sens concret, ‘a otrăvi’, prin extensie, figurat, ‘a învenina, a amări’) – *fârmácáre* ‘otrăvire’ – *fârmácát* ‘otrăvit’; *fârmác*³ ‘plantă veninoasă’ (DDA, s.v., cf. dr. *farmec*, CDDE 522).

Se pot adăuga câțiva termeni de origine turcească, cu unele mutații semantice ușor sesizabile, în raport cu etimoanele: *căhîre* ‘mâhnire’ < tc. *qahr* ‘grijă insuportabilă’: *cadán’ile, di cahári, ’și-frîngu mân’ili* ‘de mâhniri, cadânele își frâng mâinile’ (BNA, I, 114, *apud* DDA, s.v.); *căsăvéte*, cu un sens afectiv generic, ‘nenorocire, supărare’ < tc. *qassâvet* ‘greutate, suferință, grijă’ (cf. și alb. *kasavét* ‘grijă’): *intrát tu căsăvéte* ‘ați intrat în supărare’ (Lum, V, 10, *apud* DDA, s.v.); *măráze*, polisemantic: ‘mâhnire; suferință; boală (cronică)’ < tc. *maraz* ‘boală, suferință’: *mași mărázea ațea nă avém* ‘numai mâhnirea aceea ne avem’ (PB, 324, *apud* DDA, s.v.).

Un caz particular este cel al seriei *cătráne*, polisemantic: ‘catran; respingător; nefericit’ (< tc. *katran*) – *cătrán* ‘nenorocit, nefericit’ – *cătárnăsescu (mi)* ‘a (se) cătrâni’, pentru care sensul afectiv este dezvoltat secundar, printr-un mecanism figurativ (prin analogie culoare – sentiment disforic profund intensiv): *fud-î cătráne nvirinát* ‘a plecat amărât catran’ (PB, 234, *apud* DDA, s.v.); *căsmétea a meá di cătráne* ‘norocul meu cătrânit = soarta mea nefericită’ (PB, 381, *apud* DDA, s.v.). Termenii au corespondente în dacoromână: *catran* (< tc. *katran*) – *cătrâni*, care înregistrează (în registru popular) un polisemantism similar: ‘gudron; supărare mare’ – ‘a acoperi cu catran; a se supăra foarte tare’ (DEX).

Seria mai sus amintită se poate raporta, în aromână, la un alt împrumut de origine turcească, *buisésescu (mi)* ‘a colora; a vopsi; a fi/face nefericit’ (< tc. *boianmaq* ‘a fi vopsit’), cu un sens afectiv secundar, similar, de asemenea dezvoltat metaforic: *mi buisésescu* ‘mă jeluiesc’ (PB, 49, *apud* DDA, s.v.) – *buisít* ‘nenorocit, nefericit’: *îu ti țeái, morî buisítá!* ‘unde te duceai, fa nenorocită!’ (PLit, 948, *apud* DDA, s.v.).

Aromâna înregistrează și o altă serie sinonimică, cu o dezvoltare lexical-semantică paralelă: *písă/kísă* ‘smoală; infern; întuneric; nefericire; doliu’ – *pisusésescu/kisusésescu* ‘smoli, cătrâni; a fi nefericit’ – *pisusíre/kisusíre* ‘cătrânire; nefericire’ – *pisusít/kisusít* ‘nefericit’, de sursă grecească/albaneză < gr. *πίσσα*, alb. *pisë* ‘smoală, infern’ (DDA, s.v.): *kisusíta di moáșe* ‘nefericita de bătrână’ (Cal. 1911, 58, *apud* DDA, s.v.).

Ultimele serii de termeni cvasisinonimi (de origine turcească și grecească) au în comun câteva trăsături de ordin semantic: polisemantismul, cu un sens primar

non-afectiv; sensul afectiv este secundar, dezvoltat figurativ; sensul afectiv dezvoltat în acest fel este generic sau evaluativ afectiv.

Inventarul termenilor desemnând emoția primară *tristețe*, înregistrat ca atare în dicționar, este, astfel, unul foarte divers, incluzând cuvinte de origini variate, în timp fiind constant îmbogățit cantitativ și nuanțat din punct de vedere semantic. Confruntarea acestui inventar cu textele dialectale recente consultate a adus, însă, în prim-plan doar o singură serie: *stinuhurie* – *stinuhursescu*, termeni constant și relativ frecvent actualizați:

Ș-ia di mǔltǐ stinuhurii nu știá cum s-facǐ (Kokka 1992: 18)

mǎ'-sa acó sǐ stinuhurseá di u lo feáta lǐpu (Kokka 1992: 24)

Vini acásǐ dapóia acóți, ți s-afácǐ ș-elu, ți s-fácǐ, ți s-adárǐ, stinuhurii mári (Kokka 1992: 29)

Așé ta n-n'i fúgǐ heámǐ stinuhóryia (Kokka 1992: 29).

4. CONCLUZII

Analiza termenilor pentru *bucurie* și *tristețe* validează *in nuce* profilul lexical-etimologic al aromânei în general (în comparație cu cel al dacoromânei).

Corpusul lexicografic și dialectal analizat a pus în evidență un inventar bogat de termeni, de origini variate, incluzând atât termeni vechi (moșteniți din latină sau împrumuturi vechi slave), cât și împrumuturi (mai) recente, din diverse limbi de interferență istorică și culturală.

Se remarcă, în mod particular, pe de o parte, conservarea în aromână a unor termeni latini, cu inovația dezvoltării unui sens afectiv, inexistenți ca atare (sau ieșiți din uz) în dacoromână: de exemplu, *șineáță*, *cǎn'inǎ*, *nvirín*, *mǎrát*. Pe de altă parte, este evidentă preponderența împrumuturilor grecești: termenii de bază folosiți, atestați ca atare de textele dialectale, sunt, în primul rând, cei de origine greacă: *haráúǎ*, *hǎrisescu*; *hǎrǎcóp*, *hǎr(ǎ)cupil'e*, *stinuhurie* – *stinuhursescu*.

Diversele împrumuturi de adstrat, realizate de-a lungul timpului, nu modifică în mod esențial, calitativ, lexiconul afectiv deja existent, ci, în primul rând, îl diversifică cantitativ: termenii mai noi dublează sinonimic, în general, termenii mai vechi, de exemplu, *lípe* – *lipisescu* – *lipirós*, prin raportare la *jále* – *jǎlescu* – *jilós*; *γramén*, prin raportare la *mǎrát*; *fǎrmac/fǎrmác* prin raportare la *amár*, *nvirín*.

În ceea ce privește dinamica sensurilor afective în raport cu etimonul, se pot delimita mai multe tipuri de evoluție: (a) termeni cu sensuri afective originare, păstrate ca atare, de exemplu, *jále* – *jǎlescu*; *lípe* – *lipisescu*; (b) termeni cu sensuri afective dezvoltate de la un alt sens afectiv originar: *cǎhíre* „mâhnire” (< tc. „grijă”), sau de la sensuri socioafective: *șineáță* < *șine* (< lat. *bene*); *arǎsbún/arǎzbún* (< lat. **re-ex-bonare*, „a împăca; a consola”); (c) termeni cu sensuri afective noi, prin activarea unor mecanisme de modificare semantică de tip metaforic sau metonimic (dinspre concret spre abstract): *fǎrmác* (< gr. *φάρμακ*

„otravă, venin”), *nvirîn* (< lat. *invenenare* < *venenum* „venin, otravă”), *căn’înă* (< lat. *canina* „(viață de) câine” < *canis*). Dezvoltarea de sensuri afective duce, în unele cazuri, la apariția/dezvoltarea polisemiei unor termeni (în general cuvinte de adstrat): de exemplu, *angūsă*, *stinuhurie*, *ambâr*. Pentru unele cuvinte, sensul afectiv nou dezvoltat este generic: *mărăze*, *căsăvete* „nenorocire; necaz” (< tc.), sau evaluativ-afectiv: *cătrâne* – *cătărănescu*; *buisescu* – *buisit*; *pisă/kisă* – *pisusescu/kisusescu* – *pisusit/kisusit*.

Analiza termenilor afectivi din aromână propusă în lucrarea de față este exponențială, lăsând subiectul deschis unei cercetări viitoare. Aceasta se poate continua/dezvolta în mai multe direcții: extinderea analizei, luând în discuție și alți termeni afectivi sau colateral-afectivi; extinderea analizei pe bază de corpus (dialectal, literar); extinderea analizei comparative și cu lexicul afectiv corespondent din celelalte dialecte sud-dunărene, meglenoromâna și istroromâna.

BIBLIOGRAFIE

- Barbu *et al.* 2018 = Iulia Ximena Barbu, Victor Celac, Emanuela Dima, Raluca Mihaela Nedea, Dana-Lumița Teleoacă, Dana-Mihaela Zamfir, *Româna comună. Lexic. Inventar*, în Sala/Ionescu-Ruxăndoiu coord., p. 485–566.
- Bidu-Vrânceanu 2008 = Angela Bidu-Vrânceanu, *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Universității din București.
- Brâncuș 2007 [2003–2004] = Gr. Brâncuș, *Evoluția lexicului latin în aromână*, în *Studii de istoria limbii române*, București, Editura Academiei Române, p. 91–98.
- CDDE = Ioan-Aurel Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, Editura Cartea Românească, 2003 [1907–1914].
- Capidan 1925 = Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, București, Editura Cultura Națională.
- Capidan 2005 [1932] = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea părintească”.
- Capidan 2006 [1937] = Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, ediția a II-a, București, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea Părintească”.
- CDER = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I.O., 2002 [1958–1966].
- Coteanu 1965 = Ion Coteanu, *Premise pentru stabilirea vocabularului străromânei*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVI, nr. 5, p. 579–604, nr. 6, p. 759–790.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, Editura Academiei Române, 2013 [1963].
- DELRL = Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*. Volumul I. Serie nouă. Litera A, București, Editura Academiei Române, 2022.
- Densusianu, HLR = Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I–II, București, Editura Științifică, 1961.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2016.
- Frățilă 1993 = Vasile Frățilă, *Contribuții la studiul concordanțelor lexicale dintre subdialectul bănățean și dialectul aromân*, în *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, p. 81–99.

- Grossmann/Tutin (coord.) 2005 = F. Grossmann, A. Tutin coord., *Sémantique des noms et adjectifs d'émotion*. „Revue Lidil”, no. 32, Grenoble, Université Stendhal de Grenoble.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Kokka 1992 = Maria Kokka, *Texte aromâne*, București, Tipografia Universității din București.
- Mihăescu 1993 = H. Mihăescu, *La romanité dans la sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române.
- Mîrzea Vasile *et al.* (eds.) 2020 = Carmen Mîrzea Vasile, Mădălina Naidinoaia Tăbăcitu, Isabela Nedelcu (eds.), *Româna în context romanic*, București, Editura Universității din București.
- Nevaci 2013a = Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeul Literaturii Române.
- Nevaci 2013b = Manuela Nevaci, *Scriptori aromâni de ieri și de azi. Antologie de texte și studiu filologic*, București, Editura Universitară.
- Nevaci (coord.) 2018 = Manuela Nevaci coord., *Convergențe lingvistice balcano-romance în dialectele românești sud-dunărene*, București, Editura Universității din București.
- Novakova/Tutin (eds.) 2009 = I. Novakova, Agnès Tutin (eds.), *Le lexique des émotions*, Grenoble, ELLUG, Université Stendhal.
- Pușcariu 1976 [1940] = S. Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, Editura Minerva.
- Rastier (coord.) 1995 = F. Rastier coord., *L'analyse thématique des données textuelles. L'exemple des sentiments*, Paris, Didier Éditions.
- REW = Wilhelm Meyer-Lubke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1935.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Rusu (coord.) 1984 = V. Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie română*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Sala/Ionescu-Ruxăndoiu (coord.) 2018 = Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române, I*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Saramandu 1984 = Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în Rusu (coord.) (1984), p. 423–474.
- Saramandu 1986 = Nicolae Saramandu, *Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat*, în „Limba română”, XXXV, nr. 3, p. 225–233.
- Saramandu/Nevaci 2013 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, București, Editura Universitară.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Stoica 2002–2003 = Gabriela Stoica, *Împrumut și schimbare de cod într-un grai aromân din Grecia*, în „Fonetică și dialectologie”, XXII–XIII, p. 247–285.
- Stoica 2012 = Gabriela Stoica, *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, București, Editura Universității din București.
- Stoica 2015 = Gabriela Stoica, *Modele ale afectivității în cultura română premodernă (1780–1840)*, București, Editura Muzeul Literaturii Române.
- Stoica 2020 = Gabriela Stoica, *Din lexicul moștenit al limbii române. Termeni afectivi în context romanic*, în Mîrzea Vasile *et al.* (eds.) 2020, p. 373–387.
- Todoran 1984 = Romulus Todoran, *Elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 134–139.
- Wierzbicka 1999 = Anna Wierzbicka, *Emotions across languages and cultures: Diversity and Universals*, Cambridge, Cambridge University Press.

**ASPECTS OF AROMANIAN LEXICON OF AFFECTIVITY.
TERMS FOR *JOY* AND *SADNESS*.
A LEXICAL-SEMANTIC AND ETYMOLOGICAL ANALYSIS**

Abstract

The paper proposes a brief lexical-semantic and etymological analysis of the words designating the emotion concepts *joy* and *sadness* in the Aromanian dialect (as a representative part of its basic lexicon of affectivity), with constant reference to their Daco-Romanian counterparts. The analysis brings forward a both convergent and divergent diachronic evolution of the two historical dialects, which illustrates *in nuce* the historical lexical-semantic profile and dynamics of Aromanian. The corpus of lexicographic and dialectal texts under scrutiny points out a diverse and semantically complex lexical inventory, of various origins, including old terms (inherited from Latin or Old Slavic borrowings) and recent borrowings from different languages of historical and cultural contact (Greek, Turkish, or Albanian). It is noteworthy, on the one hand, the particular preservation in Aromanian of a series of Latin words designating *joy* and *sadness*, with the innovative development of an affective meaning, and, on the other hand, the saliency of the terms of Greek origin, which are currently in use and recorded as such in the corpus.

Universitatea din București
Str. Edgar Quinet, nr. 5-7
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
Calea 13 Septembrie, nr. 13
gabriela.stoica@litere.unibuc.ro

